

daartussen veel minder uit de verf komt. Een fraaie uitzondering is het artikel van Volman over de vorming van sekse-identiteit in het onderwijs. Aan de hand van de vakken verzorging en informatiekunde in de basisvorming en de inrichting van het schoolplein in het basisonderwijs weet zij het belang van die onderlinge inwerking concreet te maken.

De cultuur-historische inleiding van Rang ontbeert helaas de vereiste inzichtelijkheid. De lezer wordt voortdurend op het verkeerde been gezet. Zo blijkt op de bakermat van het conjugale gezin reeds sprake van een 'traditionele scheiding' tussen geslachtsspecifieke sferen en struikelen we van een heterogeen verlichtingsvertoog (waarin vrouw en vrouwelijkheid zowel werden gekoppeld als ontkoppeld) pardoes de moderne dubbelzinnigheid van het begrip 'sekse' binnen. Zelfs de ervaren lezer haakt af. De beide andere historische bijdragen zijn heel wat beter afgestemd op het niveau van beginnende studenten. Van Essen belicht de individuele beleving van het schoolklimaat op een meisjeskweekschool in de jaren twintig. Via de biografische methode belicht zij de extreem hoge opleidingseisen. Die omvatten naast intellectuele vorming ook talloze persoonlijkheidskenmerken. De bijdrage van Van Drenth bespreekt de betekenis van vrouwelijkheid in de ontwikkeling van de professionele sociale zorg. Zij betreft de stelling dat het falen van de vestiging van het beroep van woningopzichteres niet als mislukte professionalisering dient te worden beschouwd, maar als hefboom voor een 'succesvolle professionalisering van een nieuw vrouwelijk werkveld met een belangrijke sociale impact' (173). Pioniersters onderstreepten rond 1900 de waarde van moederlijke zorg in het maatschappelijk werk. Daardoor kreeg vrouwelijkheid een ruimere betekenis; geschiktheid voor de publieke zorg werd voortaan geïmpliceerd. Zo onderstreept juist deze historische bijdrage — veel meer dan andere — de culturele bepaaldheid van sekse. Dat zal wel geen toeval zijn.

N. Bakker

A. Knotter, B. Altena, D. Damsma, ed., *Labour, social policy and the welfare state. Papers presented to the ninth British-Dutch conference on labour history, Bergen 1994* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997, 198 biz., f39,50, ISBN 90 6861 120 8).

Deze bundel bevat dertien papers, voorgedragen in september 1994 op het allerlaatste Brits-Nederlandse wetenschappelijk congres over de geschiedenis van de arbeidersklasse. In 1997 werd een begin gemaakt met de opbouw van een Europees netwerk dat de plaats zal innemen van het oude samenwerkingsverband: 'Labnet' (zie <http://iisg.nl/labnet.html>).

De vlag van de bundel dekt de lading niet. Alle artikelen bestuderen namelijk een bepaald aspect van de vorming van het sociale *zekerheidsstelsel*, terwijl sociale *politiek* een veel ruimer begrip is. Dat laatste omvat ondermeer ook werkgelegenheidsbeleid, loon- en prijspolitiek, huursubsidies en allerlei fiscale maatregelen. De artikelen zijn enigszins krampachtig gegroepeerd rondom drie thema's: de traditionele wortels van het stelsel in de pre-vakbondperiode; de rol van de arbeidersbeweging bij de opbouw ervan; sociale zekerheid als overheidstaak. Acht stukken zijn puur Brits en blijven hier buiten beschouwing. Twee auteurs vergelijken de Britse met de Nederlandse situatie. Lex Heerma van Voss stelt in 'The embarrassment of poverty. Why do the proverbial welfare states border on the North Sea?' (17-33) dat alle schoolvoorbeelden van verzorgingsstaten aan de Noordzeekust liggen. Hij zoekt de verklaring in een aantal gemeenschappelijke trekken in de periode vóór 1880, die de ideale bedding zouden vormen voor de ontwikkeling van de moderne verzorgingsstaat. Aan de hand van een aantal onderzoeksresultaten uit Nederland en Engeland construeert Elles Bulder in 'What is new about the welfare state? Old age, the family and poor relief in Britain and the Netherlands' (45-

56) een traditie van solidariteit van de gemeenschap met het lot van ouden van dagen, die terug lijkt te gaan tot halverwege de negentiende eeuw. Zij rekent voor dat die solidariteit werd uitgedrukt in een aalmoes ver onder het bestaansminimum. Gemeenschapszorg kwam in de plaats van het aloude sociale vangnet dat gebaseerd was op bloedverwantschap. Dat vangnet hield op te functioneren in een samenleving waarvan het 'moderne' gezin de hoeksteen werd.

In 'Collective agreements, unions and welfare in the Netherlands, c. 1910-1960' (73-82) schetst Marco van Leeuwen de rol van vakverenigingen bij de opbouw van het sociale zekerheidsstelsel. Hij doet dat zeer beknopt en informatief. De vanaf 1914 in cao's neergelegde afspraken (over ziektegeld en kinderbijslag bijvoorbeeld) boden vakbondsleden bestaanszekerheid en preludeerden op wetgeving. Hetzelfde gold voor particuliere verzekeringen die bij de bond zelf konden worden afgesloten (bijvoorbeeld tegen werkloosheid). Wettelijke regeling had het paradoxale effect dat het vakbondslidmaatschap minder aantrekkelijk werd. Van Leeuwen legt uit dat de financiële risico's voor de vakverenigingen op den duur veel te groot werden. Uiteindelijk moest de overheid bijspringen. De auteur wijst er nog op dat cao's vaak extra waarborgen bieden, bovenop het wettelijk minimum. De historicus die het sociale zekerheidsniveau van een bepaalde periode in kaart wil brengen, kan zich dus niet beperken tot bestudering van de bekende, grote wetten.

De geschiedenis van de werkloosheidsverzekering in Nederland wordt verder uitgewerkt door Ivo Kuijpers en Peter Schrage in 'Squaring the circle. Unemployment insurance in the Netherlands from wage bargaining instrument to compulsory legislation, 1861-1949' (83-97). In dit stuk draait het om de vraag: waarom duurde het zo lang? In een goed gedocumenteerde beschouwing-in-vogelvlucht wordt de nadruk gelegd op schommelingen van de economische conjunctuur en op de ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen, met name de positie van de vakbonden. Vanwege de verzuilde politieke structuur was het bijzonder moeilijk om tot een definitieve landelijke regeling te komen. De trits 'verplicht', 'definitief en 'van staatswege' wekte veel weerstand op. Er werden brede commissies ingesteld die dikke verslagen publiceerden, waaruit Kuijpers en Schrage treffende passages citeren. Tijdens elke economische inzinking werd er opnieuw gedokterd aan noodverbanden, die tijdelijk soelaas boden en vaak van plaats tot plaats verschilden. Uiteindelijk accepteerde het NVV eind jaren dertig onder druk van de economische crisis de voorwaarden waarop de werkgevers akkoord wilden gaan met een verplichte verzekering. Inmiddels was de sfeer tussen vakverenigingen en werkgeversorganisaties aanmerkelijk verbeterd. De depressie bracht de sociale partners bij elkaar aan tafel.

Ook Piet de Rooy vraagt zich af waarom het allemaal zo lang duurde. Hij kiest voor de grote lijnen en voor de invalshoek van de politiek. In 'Great men and a single woman. Politics and social security in the Netherlands' (143-154) probeert hij eveneens een antwoord te vinden op de vraag waarom er zo'n spectaculaire inhaalrace plaatsvond in de jaren zestig. Dat het stelsel uit de klauwen liep en in de jaren tachtig onbetaalbaar werd, wijt hij vooral aan de scoringsdrift van katholieke politici. De Rooy heeft met verve zijn visie neergezet, een (belangrijke visie die op verschillende onderdelen oproept tot weerwoord en tot nader onderzoek. Je zou bijvoorbeeld kunnen stellen dat de ontwikkeling zich tot 1940 vooral in de privaatrechtelijke sfeer voltrok, dat na 1945 Keynesiaanse economen het voortouw namen en dat de groei van het stelsel in de jaren zestig waarschijnlijk vooral op het conto moet worden geschreven van dynamische ambtenaren op Sociale Zaken en op Maatschappelijk Werk.

Johan van Merriënboer

J. W. Duyvendak, I. de Haan, ed., *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1997, 213 blz., f39,50, ISBN 90 5356 260 5).

'Is de maakbare samenleving een achterhaald idee uit de jaren zeventig, een illusie van verstokte sociaal-democraten waarvan in de liberale jaren negentig afscheid is genomen'? Aldus de vragen gesteld in dit boek over de geschiedenis van het idee van een maakbare samenleving, waarmee de auteurs willen afrekenen. Volgens hen is hier sprake van een dubbele misvatting: 1 het idee van de maakbare samenleving is niet primair een sociaal-democratische maar een liberale uitvinding, en 2 in wezen is er geenszins afscheid genomen van het maakbaarheidsideaal. Iets te gemakkelijk wordt aldus uitgegaan van een tweetal vooronderstellingen die ik althans niet deel. Is niet elk politiek handelen gebaseerd op de intentie de samenleving naar de hand te zetten, in te richten naar zijn idealen? Is neutraliteit in de politiek überhaupt wel mogelijk? En weet niet iedereen met een beetje historische kennis dat zeker in de negentiende eeuw het juist de liberalen waren die de maatschappij wilden hervormen en die er uiteraard ook in geloofden dat dat haalbaar was? Niet voor niets werden zij aangeduid als 'hervormingsgezinden'. Dat de term 'maakbaarheid' van later datum is doet niet ter zake.

De eerste zin: 'Het begrip 'de maakbare samenleving' fungeert in het Nederlandse politieke debat de laatste tijd vooral als spook- en spiegelbeeld van de 'efficiënte samenleving'" (9) deed mij daarom al de wenkbrauwen fronsen, maar gaandeweg vatte ik meer waardering op voor de invulling. Via de chronologische behandeling van een aantal denkers over mogelijkheden tot inrichting van de maatschappij ontstaat een helder beeld van zin en onzin van ideeën over maakbaarheid. Weliswaar is niet ieder hoofdstuk even leesbaar, maar de redactie is er wel in geslaagd alle bijdragen te 'stroomlijnen'. De titel laat de lezer nog in het ongewisse of de inhoud tot Nederland beperkt blijft of niet. Het voorwoord maakt echter duidelijk dat het boek is voortgekomen uit een project rond 'Nederlandse cultuur in Europese context'. Enerzijds passeren enkele niet-Nederlandse, Europese theoretici vanaf de achttiende eeuw (Locke, Mandeville, Smith, James Mill, Von Stein, Jevons, Keynes en Hayek) de revue, alsmede hun receptie in Nederland (B. Pekelharing, J. T. Buys, Treub, Tinbergen, Banning, Van Doom, Hoefnagels, Kalma). Anderzijds gaan enkele auteurs expliciet in op de politieke praktijk in Nederland. Naast een artikel over Treub rond de eeuwwisseling geldt dit vooral de hoofdstukken over de naoorlogse politiek tot en met het eerste paarse kabinet.

Blauwdrukken voor de ideale samenleving dateren vooral van na de Franse Revolutie. Voor die ideale samenleving tot stand zou komen, diende de staat als onafhankelijk maker van de samenleving te worden erkend en herkend. Maar terecht wijzen Duyvendak en De Haan op de contradictie dat de staat door in de samenleving in te grijpen onherroepelijk zijn onafhankelijkheid verliest.

In veel beschouwingen ligt het accent op cultuurpolitiek: bevordering van kennis, opvoeding of 'zedelijke verheffing'. Al voor 1800 onderkende Locke de mogelijkheid voor de overheid haar onderdanen door onderwijs geschikter te maken voor hun functioneren op de markt. Tegenover Lockes geloof in hervorming van het menselijk gedrag door opvoeding stelde Mandeville de noodzaak van kanalisering van de menselijke natuur. In morele kwalificaties leidend tot deugdzaamheid geloofde deze van oorsprong Nederlandse arts niet. Positiever ten opzichte van de mogelijkheid van opvoeding tot humaner gedrag stond Adam Smith. Hij achtte het individu wel degelijk in staat zijn passies te 'polijsten' en zijn gedrag bij te stellen.

Anders dan de generatie liberale denkers rond 1800 en hun enthousiasme over de effectiviteit van revoluties voor een ombuigen van de maatschappij in de gewenste richting, hechte Von Stein na 1848 meer waarde aan geleidelijke, sociale hervormingen. Verhoging van het